

Олена АНДРІЯШ,
м. Київ

ІДІОСТИЛЬ АНАТОЛІЯ МОЙСІЄНКА

Мовний аспект

Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (5–11 кл.), затверджена Міністерством освіти та науки 2002 р. (автори Р.Мовчан та ін., керівник – М.Жулинський), для вивчення української інтимної лірики рекомендує поезію А.Мойсієнка.

Звернення до теми ідіостилю допомагає осмислити вплив конкретного автора – у нашій статті йтиметься про Анатолія Мойсієнка – на розвиток української мови, водночас через мову учнівська увага привертається до його світоглядних позицій. Зокрема значущим вважаємо характерний для А.Мойсієнка добір мовних одиниць лексичного рівня, які окреслюють зв'язок між внутрішнім і ословленим.

Відтак зосередимось на вивченні лексичної складової його поетичної мови: okazіоналізмах, історизмах, архаїзмах тощо.

Маємо на меті з'ясувати специфіку ідіостилю А.Мойсієнка – поета, у творчості якого взаємодіють традиційні й новітні, канонічні й модерні стилізові тенденції; простежити, які мовні засоби добирає А.Мойсієнко з метою естетичного навантаження.

Поняття «ідіостиль» (синоніми – індивідуальний стиль, авторський стиль) у мовному аспекті трактується як індивідуально-творче використання автором живої народної мови. Іншими словами, ідіостиль – це все те, що визначає обличчя письменника, «проявляється в різних сторонах його мистецтва, і, насамперед, звичайно, в самотності його погляду на явища життя» [23; 61].

Окрім лексичного складу мови творів, система авторського ідіостилю охоплює тематичну домінанту, образну систему (використання різноманітних тропів), синтаксис тощо. Відповідно індивідуальні авторські риси мовлення позначаються на всіх її структурних рівнях.

У чому ж особливість мовного аспекту ідіостилю А.Мойсієнка? Найяскравішою рисою його поетичної мови є використання індивідуально-авторських неологізмів у контексті органічного поєднання писемно-книжних традицій та народно-розмовних джерел мови.

Цікаво простежувати шлях становлення ідіостилю письменника через поступове «наростання кілець усе нової й нової якості» [6; 134]: підкорення нових жанрів, виявлення їхніх прихованих можливостей, проникнення в різні пласти сучасності й історії та виявлення дотичних між ними. Такі поетичні методи є формантом творчої постаті А.Мойсієнка як представника експериментальних напрямів у поезії. Так, А.Мойсієнко відроджує паліндромну поезію українського бароко, теоретичні засади якої пов'язані насамперед із розвитком поетичної науки в Києво-Могилянській академії (збірки «Віче мечів», 1999; «Нові поезії», 2000), культивує візуальний вірш (його паліндром у графіці Волхва Слововежі), монолітеративний вірш (збірка «Сім струн», 1998), започатковує

такий вид творчості, як шахопоезія – синтез поезії і шахової композиції («Шахопоезія», 1997). У його творчому доробку є, за визначенням самого автора, навіть «нетрадиційно традиційний для нашої поезії верлібр» [17; 58]. Очевидно, до мовотворчих пошуків поета спонукає прагнення засвідчити «колосальні можливості рідної мови <...>, незвичайну граматичну гнучкість і лексичне багатоманіття» [15; 18].

Водночас А.Мойсієнко плекає традицію, звертаючись до складних канонічних форм і українського, і східного вірша. Він практикує установлені давньоєвропейські форми строфічної організації вірша, як-от сонет, рондель, тріолет, октава тощо. Поет не оминув увагою і традиційні віршові форми Сходу – рубаї, газель і хоку.

Отже, визначальною рисою мовної особистості А.Мойсієнка є гармонійне поєднання традиції і новаторства, яке дає читачеві можливість сприйняти й осмислити почуття, природні явища, історичні події в новому ракурсі.

Варто зауважити, що Анатолій Мойсієнко належить до тієї категорії літераторів, які не обмежуються одним видом чи жанром творчості. Як зазначає М.Ільницький, у кожному поетові «поєднуються два начала: творче і дослідницьке – тобто художник і критик. Поет є неодмінно і критиком у собі, бо виробляє не тільки статус оцінки власної творчості, а й формує власний стиль, відповідний характерові творчої індивідуальності» [7; 154]. А.Мойсієнко причетний до культури у широкому її розумінні, оскільки літературознавство є внутрішньою потребою його душі й інтелекту, виявом усвідомлення ролі поета в літературному і громадському житті. Це, зокрема, засвідчують літературно-критичні студії «Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша» (1997), «Традиції модерну і модерн традицій» (2001) та «Динамічний аспект номінації» (2004).

Тож перш ніж досліджувати лексичну складову ідіостилю А.Мойсієнка, варто звернути увагу на світоглядні засади його творчості: прагнення до нового в аспекті відродження давнього і втілення в одній особистості двох іпостасей – митця та критика. Ці основні константи бачення А.Мойсієнка і складають основу індивідуальної картини світу поета.

Будь-який поетичний твір будується водночас на майстерному використанні лексичного багатства й на пошуку нових, індивідуальних виражальних форм, адже мові поезії «протипоказаний шаблон, а словотворення виводить слово із автоматизму сприймання» [20; 28]. Поетична мова найбільшою мірою активізує словотворчу, умовно кажучи, внутрішню будову слова, щоб його зовнішня форма заграла стилістичними відтінками.

Метою загальнономовного та індивідуально-авторського словотворення є не тільки прагнення знайти нову назву, а й потреба створити цілком нове слово-поняття, яке характеризується експре-

сивністю, смисловою наповненістю і значним впливом на реципієнта. Новотвори сприймаються лише в конкретному довершеному творі, а те, що смислова наповненість таких слів може і не вийти за межі певного тексту, не применшує їхньої вартості. У статті на позначення описаного поняття вживаємо семантично рівноцінні лінгвістичні терміни «оказіоналізм», «індивідуальний неологізм» та «авторський новотвір».

Індивідуальні неологізми А.Мойсієнка – цікаве явище у мові сучасної української поезії. Яскраві виразники лексичної складової ідіостилю, вони засвідчують тонке поетове сприйняття рідної мови, її можливостей і словотворчих моделей. Новотвори А.Мойсієнка мають природне звучання, оскільки вони створені за продуктивними словотворчими моделями української мови і сприймаються як реалізовані потенційні слова-образи, що органічно вплетені у поетичний текст.

Ознаки індивідуального поетового стилю вияскравилися уже в першій збірці «Приємлю» (1986): у мовному аспекті ідіостилю переважають авторські новотвори в контексті поєднання писемно-книжних традицій і народнорозмовних джерел мови. Ця характерна риса ідіостилю А.Мойсієнка простежується і в наступних його збірках: «Шахпоєзія», «Сім струн», «Віче мечів», «Нові поезії».

Найвластивішим для А.Мойсієнка є основокладання – спосіб словотвору шляхом поєднання двох загальновідомих понять для вираження системи суджень поета через добір мовних засобів. Шляхом основокладання досягається не просто семантична єдність різних основ, а якісно нові утворення, що увиразнюють вірш і віддзеркалюють мовну картину світу поета. Оказіоналізми, утворені в такий спосіб, вирізняються експресивністю та глибокою понятійною наповненістю. З погляду синтаксису – це згорнуті словосполучення, порівняльні звороти, а іноді навіть речення.

Найяскравішими індивідуальними неологізмами А.Мойсієнка вважаємо слова-образи, в основу яких покладено такі поетичні архетипи, як сонце, зорі, вітер: *зорепил, сонцевіть, сонцезлоть, синьовітер, сонцевир, сонцеструни*. Тут новотвори виступають як константи світогляду, їх визначає психологічність, пов'язана з інтимізацією природи. Назви природних явищ належать до традиційних народнопоетичних засобів, що несуть емоційне навантаження; в А.Мойсієнка вони розгортаються у метафоричних картинах і, виконуючи ідейно-філософську функцію, виступають виразниками його переконань.

Психологічно, естетично та образно потужнішими видаються такі авторські неологізми, як *світлодош, громокрона, громовиння, громів'я*. Вони утворені за різними словотворчими моделями української мови, але ці новотвори набувають надзвичайного символізму через озвучення. Стихію – грім і дощ – А.Мойсієнко переосмислює в антропоморфичні динамічні словесні образи, що символізують свободу, волелюбність та одвічне прагнення до єднання з природою, закладене у самій людській натурі:

Приємлю спориш придорожній,
і білу ромашку
приємлю,

І сиву грозу,
що росте громокроною в землю [14; 5].

Поет говорить про невіддільність від явищ, які були споконвіку і перетривають нас. Але кожного разу дощ та грім сприймаються як життєдайна сила, що оновлює та наснажує людину:

Де б віть дощу хльостку
На мить хоч
взять?
Стеблю на радість і листку
Утоми дух прогнать.
І сам ти стань дощем –
Спіши,
Коли не легкодух! –
Аби не воцаривсь в душі
Утоми дух,
Утоми дух [14; 22].

Новотвори А.Мойсієнка, в основі яких лежать такі образи-символи, як гроза, дощ та грім, є визначальною рисою його ідіостилю у мовному аспекті та виразником не тільки мовної, а й світоглядної картини світу. Як говорить сам поет, «над моєю долею громи погейкують» [14; 29].

Концептуальним є паліндромний новотвір А.Мойсієнка *з'явовир-кривов'яз* – слово-прикладка, близьке до основокладання.

А.Мойсієнко активізує словотворення іменників середнього роду на *-я*: вже згаданий новотвір *громовиння, щодення, хмариння, розкрилля, громів'я* (останні два оказіоналізми вжив І.Драч, що свідчить на користь продуктивності такого типу словотворення). Але слід пильнувати, щоб цей тип словотворення не перетворився на модний штамп, бо «це може порушити естетичну міру вживання відповідних форм у поетичних контекстах» [10; 83].

Оказіоналізми *сивосум, світлосинь*, уже згаданий *синьовітер* вказують на концептуальні для А.Мойсієнка назви кольорів. Синій та сивий, сірий кольори утворюють естетичне художнє ціле, мають велику смислову значущість і викликають асоціації з дощем, грозою, зрештою, з усією водною стихією.

Експресивні можливості прикметників української мови послужили основою прикметникових новотворів А.Мойсієнка. За своєю образністю, індивідуальністю та кількістю вони стоять на другому місці після іменникових.

Ідіостиль поета характеризує складні прикметники, наприклад, *світложданний, золотопромінний, зоряно-пливкий, травневохвильний, тихомрійний, багряно-сумний*. Такі поетично вагомі оказіоналізми стають провідними словами у тексті, виражаючи всю його ідейну наповненість:

...лиш *багряно-сумні* небосхили
Про давню годину ячать...
Столице козацька, де взяв мені сили
Ту славу спочатку почать? [13; 29].

А.Мойсієнко часто використовує епітети, утворені за прикметниковими словотворчими моделями суфіксальним способом, а саме за допомогою суфіксів *-ущ-*, *-ющ-*: *солодющий, п'янющий, синющий, гіркущий*. Це надає прикметникам відтінку, що вказує на вищий ступінь порівняння: *солодющий* – дуже солодкий, *п'янющий* – дуже п'яний, *синющий* – дуже синій, *гіркущий* – дуже гіркий.

Виразним авторським новотвором є прикметник у словосполученні *стріхата хата*, також утворений суфіксальним способом.

Прислівникові авторські новотвори розкривають індивідуальне сприйняття світу та виконують сугестивну функцію, тобто навіюють певні емоції, завдяки використанню А.Мойсієнком назв кольорів: «О, так осонно соняхи цвітуть і досягають *золтаво* груші...», «Кружельнув над лісом і над містом, *сизогриво* даль підперезав...», «*Синьоперо* у небеснім лоні пише липень літечка ім'я».

Дієслівних оказіоналізмів у поезіях А.Мойсієнка порівняно небагато, утворені вони переважно префіксальним способом: *присиніти*, *відосеніти*. Також поет активізує дієслова, утворені на основі іменників («І хмара грізно *бровить* брови...», «Корінь – у тартарі цвіте давно, крона – *волосожарує*») та прикметників («І щиро в очі небу зазира і на мою *німує* безнадію...»).

Крім індивідуальних неологізмів, А.Мойсієнко використовує й інші лексичні засоби, наприклад, слова церковнослов'янського походження, наприклад, *чертоги*, *одкровення*, *древо*, *ланіти*, *тать* задля урочистого, піднесеного звучання поезії.

Для відтворення колориту зображуваної доби у віршах «Із трахтемирівського циклу» поет звертається до історизмів, наприклад, *хоругви*, *стяг*, *літопис*, *чумак*, які не мають відповідників у сучасній українській мові (на відміну від архаїзмів). Так, А.Мойсієнко вживає історизм зі «Сказання о письменних словенських» Чорноризця Храбра задля підсилення художньо-стилістичної виразності:

І на пергаменті піску
Лишає дощ *черти і рези*,
І лиже амфору слизьку
Язык дощу шорсткий, мов лезо [13; 14].

Доцільним для характеристики ідіостилю поета буде визначення його ознак на рівні синтаксису, образної системи та фоностилістики. Отже, на рівні синтаксису визначальними є еліптичні (усічені) речення: «Сова у ніч – самотнім стражем...», «І між дощу – пресвітла ти», «Лиш вітер – галопом в сто срібних підків!». Ця риса характеризує розмовне мовлення.

Образна система поезії А.Мойсієнка включає епітети (*срібний вересень*, *легке крайнебо*, *чайний смуток*, *яблунове надвечір'я*); поет використовує такі тропи, як метонімія («Хай гатить барабан, кларнить кларнет», «Село селянські слуха сни»), синекдоха («Чийсь віддих вмить наздоганя той сміх»). Але найвиразнішою ознакою ідіостилю А.Мойсієнка вважаємо метафору:

Печальний спів веселого дощу,
Мов шоку, обпікав нагріту ринву,
І грім на клапті днину рвав чарівну,
Поплескуючи обрій по плечу [13; 22].

Поет досягає несподіваного експресивного ефекту, використовуючи різноманітні стилістичні фігури, наприклад, оксиморон: «І дощ, мов стожильний батіг, *криву каліграфію* літер кладе на поріг», «*Гіркі меди* так щедротно сповна розлито...», «*Печальний спів веселого дощу*».

Із фоностилістичного погляду найхарактерніше для А.Мойсієнка визначають звукові повтори: «Ще лиж ліжуть ложе кучугур», «Й нестямився у суеті сует, як світу запрагло тебе несуетного». Також поет використовує алітерацію («Травнева тиша тоне, тоне... танок тополь... терновий тин») та асонанс («Пливло поволеньки в вологому повітрі...»). Ці засоби увиразнюють вірші інтонаційно, емоційно поглиблюють смисловий зв'язок.

Отже, у лексичній складовій ідіостилю А.Мойсієнка провідне місце посідають індивідуальні неологізми. Автор використовує їх для збагачення мови поезій, збільшення її експресивних можливостей, «виведення слова із автоматизму». Варто зазначити, що А.Мойсієнко вживає авторські новотвори з метою впливу на читача і для створення глибинного змісту. Його неологізми виконують сугестивну функцію. Про такі неологізми Л.Булаховський сказав: «Хай вигадані відповідними художниками нові слова залишаються назавжди тільки його словами, хай вони не надходять до активного фонду загальної мови, – але там, де їх ужито, вони живуть і довго житимуть своїм повним художньо-естетичним життям. На своєму місці вони є збагаченням мови як засобу служити виявом певної дійової образності та емоційності і, подобаючись хоча б певному колу читачів, тим самим виправдовують своє народження і своє існування» [2; 424].

Характеристика мовних особливостей поета з погляду ідіостилю дає можливість проникнути у конкретні явища взаємодії книжного та розмовного елементів. Книжне поняття стосується літературного писемного мовлення, тобто писаних і друківаних джерел, тоді як розмовне пов'язане з повсякденним усним мовленням, побутовим спілкуванням. Але поділ мовних засобів, відібраних із літературної мови, на книжні і розмовні до певної міри умовний і зачіпає експресивну сторону мови. Автор залежно від мети реалізує тільки певні лексичні, синтаксичні та інші варіанти з усіх мовних засобів, найдоцільніших у конкретному випадку.

А.Мойсієнко, звичайно, використовує і книжну, і розмовну лексику, оскільки це два нероздільних пласти української мови, які й у поезії функціонують спільно:

Нап'ята хвилі тятива...
І хмара грізно бровить брови...
Колони білі, мов дива,
Здіймають голови з руйновищ [13; 14].

Книжна лексика (*нап'ята*, *тятива*, *колони*, *руйновище*) вияскравлює приховані можливості української мови і поєднується зі стилістично нейтральними елементами (*хмара*, *брови*, *голова*).

У доборі й використанні книжної та загальнонародної лексики виявляються закономірності слововживання А.Мойсієнка, оригінальність його індивідуального стилю. Наприклад, вживання побутових назв, термінів із несподіваними ознаками викликає оновлення поетичних слів; нові словесні зв'язки зумовлюють свіжість і нетрафаретність мовних засобів:

У *кадрі* ночі – лиш *квадрат* вікна,
Горить холодно так, *люмінесцентно*...
Давно усі *розставлено акценти*
На так і ні, на так і ще не так [14; 101].

Орієнтація на «цвіт народного слова» з одного боку, і на словник епохи, з другого, є для А.Мойсієнка концептуальною. Поряд із книжними словами на зразок *доблесть*, *синь*, *орбіта*, *строфа*, *фрагмент*, *ореол* поет широко використовує народнорозмовні джерела мови, оскільки авторська індивідуальність обов'язково виявляється у мовленні, а найбільше цьому сприяє розмовний стиль. Розмовна мова справедливо розглядається як одне з найважливіших джерел появи різних мовних інновацій, які потім

проникають і в писемні стилі. Вірш «Мені потрібно бути в Букрині...» насичений народнорозмовними елементами: «Плювати йому на дикі зайд орави! Бо козарлюгою на світ вродивсь й понині смалить люльку пароплава» [14; 70].

А.Мойсієнко найчастіше звертається до народнорозмовної лексики у збірці паліндромів «Віче мечів»: «Вір мені, і не мрив вірами-римами *римарів*. В Ірпені не *прів*», «І *зараза* на *заразі*. *Діваха лаха* від...». Такі розмовно-побутові слова, як *макуха*, *зараза*, *діваха*, *лахати*, відзначаються зниженою експресивністю та негативно-оцінним відтінком.

До розмовної лексики належать також діалектизми й жаргонізми, яких А.Мойсієнко теж не цурається, саме у них він часто вбачає «цвіт слова народного»: «Стоїть доля в степу з голосними, як *тронка*, очима», «Каву, *чувак!*», «А туркєня – не *крута*». Автор використовує діалектизми й жаргонізми задля підсилення експресивної функції мови і для розгортання картини світу через мовну картину особистості.

Фольклорна традиція невіддільна від народнопоетичного стилю. Поезія А.Мойсієнка по-новому осмислює її, синтезуючи з літературно-поетичною традицією. Деякі поезії автора написані у народнописемному стилі. Так, у віршах А.Мойсієнка «Натомились, мамо...», «Та сльозиночка, мала сльозиночка...», «Гей, з-за гори та з-за кручі...» присутній яскравий фольклорний струмінь, адже тексти цих поезій насичені характерними для фольклору словотворами. Зазвичай це антонімічне або синонімічне зіставлення двох понять: *мить-хвилиночка*, *срібло-сіль*, *сіль-кров*, *свят-весілля*, *лобов-хліб-сіль*. Також у віршах з виразним народнописемним струменем А.Мойсієнко вживає характерні для цього стилю зменшено-пестливі прикметники: *сльозиночка*, *третлиночка*, *віченьки*, *ніченька* тощо.

Отже, для ідіостилю А.Мойсієнка концептуальним є поєднання книжної та народнорозмовної літе-

ратурної традиції, мовні засоби яких поет комбінує відповідно до свого світобачення.

Для визначення особливостей лексичної складової ідіостилю А.Мойсієнка ми скористалися збірками «Приємлю» (1987), «Шахопоезія» (1997), «Сім струн» (1998), «Віче мечів» (1999), «Нові поезії» (2000).

Аналіз мови творів А.Мойсієнка показав, що ідіостиль поета ґрунтується на мовних засобах, дібраних автором із літературної мови. Варто зазначити, що А.Мойсієнко використовує ті ресурси загальнонародної мови, які найбільш суголосні константам його світогляду.

Докладний аналіз досліджуваної поезії засвідчив, що найчастіше А.Мойсієнко використовує індивідуальні неологізми, в центрі яких опиняються поетичні архетипи, як-от сонце, дощ, грім, хмара, вітер. Такі авторські новотвори не тільки сповна характеризують мовну особистість поета, а й розкривають світоглядні засади його художньої картини світу.

Використання фольклору, органічне вплетення його в поетичну систему через поєднання на високому естетичному рівні книжної та народнописемної традицій як джерело індивідуальної мовотворчості вважаємо ознакою ідіостилю А.Мойсієнка.

Йому також притаманне природне поєднання давнього і сучасного, наприклад, вживання фольклоризмів, створених поетом за сучасними мовними зразками, які окреслюють мовну характеристику епохи.

Як писав І.Франко, «нехай особа автора, його світогляд, його спосіб відчуження зовнішнього і внутрішнього світу і його стиль виявляються в його творі якнайповніше, нехай твір має якнайбільше його живої крові і його нервів. Тільки тоді се буде твір живий і сучасний, справжній документ найтайніших зворушень і почувань сучасного чоловіка» [22; 249]. Можна сказати, що побажання І.Франка справдилося у творчості сучасного українського поета А.Мойсієнка.

Л і т е р а т у р а

- Бикова Г. Індивідуальний стиль Володимира Самійленка (мовний аспект): дисертація у формі наукової доповіді на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук / Г.Бикова. – К., 1998.
- Булаховський Л. Вибрані праці : у 5 т. / Л.Булаховський. – К. : Наук. думка, 1975. – Т. 1.
- В'язовський Г. Творче мислення письменника: дослідження / Г.В'язовський. – К. : Дніпро, 1982.
- Гальперин И. Текст как объект лингвистического исследования / И.Гальперин. – Москва : Наука, 1981.
- Григорьев В. Грамматика идиостиля / В.Григорьев. – Москва : Наука, 1983.
- Ільницький М. Безперервність руху: літ.-крит. статті / М.Ільницький. – К. : Рад. письменник, 1983.
- Ільницький М. Дмитро Павличко: нарис творчості / М.Ільницький. – К. : Дніпро, 1985.
- Ільницький М. Іван Драч: нарис творчості / М.Ільницький. – К. : Рад. письменник, 1986.
- Кошарська Г. Творчість Ліни Костенко з погляду поетики експресивності / Г.Кошарська. – К. : ВД «КМ Academia», 1994.
- Мова і час: розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1977.
- Мова та стиль творів І.О.Буніна, М.Г.Куліша, Ю.І.Яновського: збірник наукових праць. – К., 1994.
- Мойсієнко А. Віче мечів: паліндроми... / А.Мойсієнко. – К. : Задруга, 1999.
- Мойсієнко А. Нові поезії / А.Мойсієнко. – Париж; Львів; Цвікау : Зерна, 2000.
- Мойсієнко А. Приємлю: поезії / А.Мойсієнко. – К. : Рад. письменник, 1986.
- Мойсієнко А. Раковий вірш як органічна з'ява, а не штучне конструювання / А.Мойсієнко // Мойсієнко А. Віче мечів. – К. : Задруга, 1999.
- Мойсієнко А. Сім струн / А.Мойсієнко. – К. : Горудень, 1998.
- Мойсієнко А. Традиції модерну і модерн традиції / А.Мойсієнко. – Ужгород : ВАТ «Патент», 2001.
- Мойсієнко А. Шахопоезія / А.Мойсієнко. – Париж; Львів; Цвікау : Зерна, 1997.
- Пономарів О. Стилістика сучасної української мови. – [3-тє вид., переробл. і допов.] / О.Пономарів. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000.
- Сологуб Н. Індивідуальний стиль Олеса Гончара (мовний аспект): дисертація у формі наукової доповіді на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук / Н.Сологуб. – К., 1993.
- Ткаченко А. Індивідуальний стиль: феноменологія-типологія; динаміка: дисертація у формі наукової доповіді на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук / А.Ткаченко. – К., 1998.
- Франко І. Твори : у 20 т. / І.Франко. – К. : Держлітвидав України, 1955. – Т. 16.
- Храпченко М. Творча індивідуальність письменника та розвиток літератури / М.Храпченко. – К. : Дніпро, 1976.
- Яременко В. Трагічний оптимізм: літ. портрет Олександра Олеса / В.Яременко. – К. : Веселка, 2003.